

Kap 5 : Ståndssamhället

Bernadotterna har alltid haft en motsägelsefull hållning till moderniteten. Å ena sidan har de varit kompromissvänliga och stött både liberala & socialdemokratiska reformer. Å andra sidan har de lierat sig med olika konservativa grupper och t o m uppfattats som garanten för ett stabilt samhället & en historisk kontinuitet. Omdömet om konsekvenserna har växlat mellan att de genom sin pragmatiska politik undergrävt sin egen existens (som antas vara förankrad i ståndssamhället), men att deras populism (monarkin är allt för alla) förlängt döds kampen.

Texten nedan handlar om ståndssamhället 1809-1865, med betoning av dess ”essens”. Hälften av kapitlet handlar om idéklimatet. Hälften om det statsvetenskapliga försvaret av ståndsriksdagen & den svenska monarkin. Perioden anses som den svenska (kungatrogna) konservatismens födelse & många av dess argument är ännu med oss.

* * *

A. STATSFILOSOFISKT IDÉKLIMAT

Feodaltiden

Det historiska omdömet har varit att det svenska klanväldet & militärstyret fram till 1718 lade en död hand över landet, men att Sverige under Bernadotterna kom ikapp.

- Den kontinentala medeltiden (476-1492) (=västromerska rikets fall fram till Columbus upptäckt av Amerika) brukar periodiseras som feodaltiden (800-1500) & renässansen (1300-1500). Den tidigmoderna tiden (1492-1789) brukar periodiseras som före & efter upplysningen (1715-1789) (=Från ”solkungen” Ludvig XIV:s död fram till franska revolutionen).
- Den svenska feodaltiden brukar av hävd anses ha omfattat tiden (1280-1718) men bör nog förlängas till tiden (1280-1865). Någon svensk motsvarighet till renässansen finns inte, men den svenska motsvarigheten till upplysningen omfattar då tiden (1718-1865).
- Angående industrialiseringen startade Storbritanniens industriella revolution cirka 1760; Sveriges motsvarighet inte förrän 100 år senare. Det kontinentala försprånget var inte inhämtat förrän under ”rekordåren”.

Angående feodaltiden har det varit många bud om hur denna skall definieras. Under 1700-talet var feodalstaten synonym med envælde. Under 1800-talet introducerades begreppen feodal relation (=personliga lojalitetsbånd; ömsesidiga privilegier & skyldigheter); feodalt produktionssätt (=storgods med slavar eller livegna) & förekomsten av en hövisk ”riddarkultur”. Under 1900-talet introducerades begreppet feodalt samhälle (=ömsesidigt beroende mellan stånden & en gemensam världsbild; d v s parterna accepterade varandras särart).

Under mellankrigstiden var den svenska feodalstaten ett politiskt laddat ämne: Högerpositionen var att Sverige under enväldet var en feodalstat, eftersom enväldet infördes med stöd av bönderna, inte genom att de undertrycktes.¹ Vänsterpositionen var att den svenska feodalstaten liksom kontinenten i övrigt var baserad på ett bondeförtryck.² (Se även kapitel 7.)

*

¹ Boëthius 1916: ss. 88-97; Boëthius 1938.

² Strindberg 1937.

Ståndssamhällets ”korporativa patriarkalism”

Historikern Lars Petterson sammanfattar kunskapsläget om tiden 1809-1865 som att det dåtida politiska idéklimatet är underutforskat:

”Innan 1865, då den nationella parlamentsrepresentationen infördes, var regeringen i huvudsak en kunglig förvaltning som måste ta hänsyn till de statsbärande korporationernas uppbärande av den ena polen i den feodala dualismen mellan rex [kung] och regnum [rike]. Den idéhistoriskt orienterade forskningen kring de statsrättsligt-politiska åskådningarna har sällan djupare penetrerat betydelsen av det patriarkala arvet i diskussionen. Den ”historiska skolans” föreställningar om en rättsordning grundad på sedvanerätt och den götiska idealiseringen av den feodala kulturnormen har i någon mån berörts översiktligt av Gunnar Heckscher (1939), men frågan om den patriarkala ideologins betydelse under 1800-talet bar allvarligt försummats av den politiskt-historiska forskningen. ... Sannolikt har forskningen ansett att kollektiva strukturer av förkapitalistisk karaktär var ett tillryggalagt stadium i rikets politiska historia under 1800-talet, men korporationen fortfor ändå att vara den enda erkända politiska samhällsorganisationen fram till 1866 och patriarkalismen fortfor att också efter tvåkammarriksdagens införande vara den dominerande statsdoktrinen. ... Minnet av ett patriarkalt förflutet var dessutom en mäktig inspirationskälla för många politiskt verksamma under 1800-talets förra hälft. Det minne av det förgångna, som den selektiva traditionsförmedlingen lyfte fram var förlusten av hushållets och korporationernas gemenskap, och de ideologiska föreställningar som de nya relationerna mellan producenter och icke-producenter främst bragte i dagen var själva upplösningen av banden dem emellan – en upplösning som traditionens väktare såg som en strävan att ”söndermala massorna till atomer”, vilket hotade att leda till ”sammanstötning”, som Nils Fredrik Biberg skrev i en inflytelserik uppsats 1823. ... Patriarkalismen hade under århundraden varit oändligt mer än ”bara” en bekräftande ideologi, den var ett element i det som i marxistisk terminologi betecknas som ”basen”, och syftar på en sociologisk realitet: de patriarkala relationerna av personligt beroende, underordning och ömsesidighet bildade strukturen i det feodala produktionssättet. ... ”Att den sanna Statens gestalt, enligt vår åsikt, är [en] verklig gestalt endast såsom korporativ, bör kunna förmodas”, skrev Atterbom 1835. ”Blott i korporativa samhällsförfattningar uttrycker sig ett organiskt och fritt statsliv; de andra äro fåfänga försök, att sammanhålla en atomistisk mångfald genom mekanisk centralisering”.³

Den samtida debatten är svårgenomtränglig. Historikern Anders Fryxell (1795-1881) har kritiserat den som en filosofisk potemkinkuliss som dolde mer än den förklarade. I hans tolkning handlade den patriarkala debatten om en intressekonflikt mellan adel & lantarbetare, snarare än om statens själ, hjärta, natur eller vet vad.⁴

*

Moderniteten

Moderniteten, i den form som den här diskuteras, är en form av samhälls- & normupplösning i spåren av upplysningen & den franska revolutionen. Ståndssamhällets ”korporativa patriarkalism” ställs mot upplysningstiden individualism. Klassikern inom området är Friedrich Hegels (1807) *Phänomenologie des Geistes* som innehåller ett avsnitt ”Herre-Slav” om ”feodal samhälls- & kulturpsykologi” vars poäng är att herren blir herre & slaven slav först när de två är ense om att så är fallet. Men när de väl är ense (hur det nu gick till), upprätthålls deras relation inte genom våld,

³ Petterson 1993: ss. 21-22.

⁴ Fryxell: dagbok 1828-12-28. I: Petterson 1993: s. 24.

utan genom övertygelse. Avsnittet är dock i original så svårforcerat att jag nedan stöder mig på senare sammanfattningar, på en empirisk samhällsforskning & på hur budskapet uppfattades av samtiden.⁵

Ståndssamhällets ”korporativa patriarkalism” är numera ett skällsord, men inte så förr. Som jag skriver i kapitel 1: ”Ståndssamhället brukar diskuteras i termer av över- & underordning, men verkar av samtiden inte ha uppfattats på det sättet. Alla hade sina nödvändiga sociala roller.” – ”Upplysningsprojektet” gick dock ut på att mala sönder detta samhälle till atomer. Hegel själv tycks ha satt likhetstecken mellan korporationer-samhällsroller-hierarkier som han identifierade genom sina motsatspar tes-antites. Han föreställde sig (eller antas ha föreställt sig) moderniteten som en ständigt pågående process av förändring: tes + antites → syntes. Jag exemplifierar med några av de motsatspar som förekommet i debatten: Herre-slav, kung-undersåte, adel-medborgare, svensk-utlänning, över- & underklass, monarki-republik, officer-soldat, byråkrat-praktiker, präst-lekman, expert-amatör, arbetsgivare-anställd, lärare-elev, man-kvinna, barn-vuxen, jaget-övriga och ytterligare samhällsrelationer av verklig eller inbillad över- & underordning.

Upplysningsprojektet var inte att genom reformer lappa och laga i en existerande struktur, sådant var fortfarande systembevarande, men att göra rent hus. Ingen var mera värd än den andra. Konsekvenserna var dock oklara. Tes + antites → syntes resonemanget antydde att det kunde dra iväg i vilken riktning som helst, vilket det också gjorde. Moderniteten kom med råge att uppfylla alla konservativa farhågor om att effekten av upplysningen (och demokratin) var en total anarki där var och en var sig själv närmast. Samhället riskerade gå under i en allas kamp mot alla.

Den marxistiska Hegel-tolkningen var mindre apokalyptisk, men samtidigt mera deterministisk: Den industriella arbetsdelningen – en ständigt pågående fragmentering av arbetsmarknaden & yrkesrollerna – slog sönder de sociala relationerna & utlämnade varje människa åt sig själv & sina närmaste. I Sverige dröjde det dock till efter 1865 innan den effekten blev märkbar.

Under 1900-talet blev modernismens konsekvenser i egenskap av sekulär religion (över)tydlig för var och en. 1:a världskriget slog sönder den gamla hegemonin. 2:a världskriget slog sönder modernismen (=nazismen, fascismen & kommunismen). Efter krigsslutet förklarades 1900-talets ideologier som föråldrade, samhällsfarliga, besegrade & gudskelov döda. 1800-talets parlamentariska demokrati fick en renässans.⁶

* * *

*Vad du ej [klart] kan säga, vet du ej:
med tanken ordet föds på mannens läppar:
det dunkelt sagda är det dunkelt tänkta.*
Esaias Tegnér (1820)

B. DEN ORGANISKA STATSLÄRAN

1800-talets organiska statslära var i mycket en reaktion på 1700-talets tro att stater går att styra genom förnuftet & har varit svår för eftervärlden att ta till sig. Den finns i tre varianter: en tidig form baserad på en metafysik (den rena statsläran), en övergångsform baserad på psykologi (den politiska sociologin) & en senare form baserad på biologi (en systemteoretisk ansats). Studieobjektet var ”den korporativa staten”. Idéerna var ofta viktigare än den empiriska prövningen. Ganska naturligt med tanke på ontologin.

⁵ Pleijel 1987; Petterson 1993: ss. 20-24; Manning Delaney & Wallenstein 2008.

⁶ Tingsten 1964.

Uppsala-ultraisterna

I Sverige hade den organiska statsläran ett akademiskt liv med början historikern Erik Gustaf Geijer (1783-1847) och med slut statsvetaren Rudolf Kjellén (1864-1922). Däremellan fanns en grupp filosofer med Nils Fredrik Biberg (1776-1827), Samuel Grubbe (1786-1853), Per Daniel Amadeus Atterbom (1790-1855) & Christopher Jacob Boström (1797-1866) som största namn. Till gruppen brukar även räknas ämbetsmannen, politikern m m Hans Hjärta (1774-1847), mest känd för sitt arbete med 1809 års regeringsform. Samtliga var även påverkade av naturfilosofen Friedrich von Schelling vilket borgade för en så gott som obegriplig framställning av deras idéer (se kapitel 14).

Ultraisternas främste vedersakare var historikern Anders Fryxell (1795-1881) som namngett dem efter deras franska motsvarighet. Jag exemplifierar den svenska debatten med Geijer, Hjärta & Boström som alla försvarade det svenska ståndssamhällets principer (=en stabil samhällsordning):

* * *

Geijer som statsfilosof

Geijer presenteras i svenska Wikipedia som ett svenskt universalsnille: både författare, poet, filosof, historiker & tonsättare. Utländska Wikipedia är mera reserverade: Geijer var beläst, men fullföljde aldrig sina historiska projekt. Hans filosofi var tyskt lånegods applicerat på svenska förhållanden. Som filosof anses hans tyngst vägande inlägg ha varit uppsatserna "Feodalism och Republikanism. Ett bidrag till samhällsförfattningens historia." (1818) & "Nytt ett och annat om den akademiska jurisdiktionen." (1823):

[Uppsatsen 1818 antas tillkommen för att försvara Karl Johan mot kritiken under Wienkongressen 1814-15 och senare att han saknade legitimitet. 1809 års regeringsform var baserad på upplysningstidens statsuppfattning om naturrätten och ett samhällskontrakt. Wienkongressens statsuppfattning var däremot baserad på den tyska nationalromantikens organiska statsuppfattning att regenten, när denne inte längre kunde legitimera sin ställning genom religionen, i stället skulle legitimera sig genom sina feudala anor (=historien & traditionen). Några sådana hade inte revolutionsgeneralen Jean Bernadotte, men Geijer formulerade fram till trontillträdet 1818 en kompromiss, som i efterhand har fått status av den svenska (gammal)konservatismens födelse.]

Geijers argumentering är ökänt snårig. Jag överlämnar tolkningen till Torgny Segerstedt:

"1818 publicerade Geijer sin stora undersökning om *Feodalism och republikanism*. Man kan uppfatta avhandlingen som ett försök att förena den organiska statsuppfattningen med valet av en ny kungaätt. Feodalismen bygger på den organiska statsuppfattningens princip. Den utgick, menar Geijer, från familjens naturliga maktstruktur. I den är det fadern som bestämmer över familjemedlemmarnas verksamhet. Makten är inte reglerad genom lagar och bestämmelser, utan genom ömsesidiga känslor. Makten kommer uppifrån och riktar sig nedåt. Givetvis utvecklas och kompliceras denna maktstruktur när familjen blir en storfamilj och storfamiljen en nation. Även den republikanska principen har sin grund i familjen, men i dess fall innebär den historiska utvecklingen att de olika familjefäderna, för att skapa trygghet, ingår ett gemensamt freds- och trygghetsavtal, de sökte sig gemensamt fram till den allmänna viljan. I detta fall kom makten nerifrån och delegerades uppåt. Enligt den republikanska principen är samhället »en på uttryckliga fördrag mellan likar slutet förening». Vad Geijer underströk var att den organiska samhällsuppfattningen alls inte uteslöt en på överenskommelse grundad lagstiftning och en från folket [borgare, bönder] härledd maktöverlåtelse. Därmed kunde man även hävda att Carl Johan hade en legitim rätt

till tronen.”⁷

”Geijers strävan är att finna en syntes mellan feodalismen [=adel, präster] som tes och republikanismen [=borgare, bönder] som antites. De fyra stånden måste leva samman i ett samhälle, de två historiskt givna systemen och skolorna bära »inflyta» med varandra. Den makt som förenar de två olika traditionerna är kungen. ... Hans tanke bör ha varit att det feodala och republikanska systemet [visserligen skilde sig, men] hade den personliga kungen som en gemensam egenskap. I det ena fallet var det ett ärvt kungadöme, i det andra var kungen vald. Men genom det enhälliga valet ... blev han statens representant. Den väg Carl Johan gått till tronen hade en djup historisk förankring inom det republikanska systemet, som i grunden var det ursprungliga nordiska.”⁸

*

Geijer som statsvetare

Svårigheten att tolka *Feodalism och republikanism* beror till stor del på tankesprång & avsaknad av källhänvisningar. Marxisten m m Per Meurling (1906-1984) m fl tycker sig dock kunna spåra ett inflytande av den upplysningsfientlige statsvetaren Adam Müller von Nitterdorf (1779-1829):

”[Adam Müller liknar] staten vid en kula, en helgjuten skapelse med monarkin som centrum och bestående av två hemisfärer, feodalismen och republikanismen, adel och borgarskap, tvenne motsatser, som betingade varandra ömsesidigt och på olika sätt kunde återfinnas i alla statsbildningar. Denna ”kugeltheori” övertog nu Geijer, på sina ställen till och med i ordvalet. ... Försöket under franska revolutionen att eliminera ”Kugeltheorins” centrum, monarken, och den ”feodala hemisfären” hade misslyckats. ... En stat kunde inte existera utan båda sina element, som ständigt strävade efter ”utjämning”, än i den ena, än i den andra riktningen. [=Statens naturliga tillstånd var att med monarken i centrum pendla mellan sina ytterligheter.]

...

[Det fanns mycket] i Adam Müllers idealisering av feodalismen, som direkt tilltalade Geijer, bl a royalismen, framhävande av personligheten och den skillnad Adam Müller gjorde mellan ett samhälle, som endast var död administrativ mekanik och det, som var en levande organism. Dock skiner hans övervägande sympatier för republikanismen igenom. Särskilt markant framträder olikheten i Adam Müllers och Geijers politiska grundsyn i deras inställning till bondeståndet. För den förre var bonden mera en sak [eller inventarium] än en person ... För den senare återigen var det en hörnsten i hans politiska åskådning, att den svenske bonden aldrig som den tyske varit livegen utan fri och en man för sig som diktens odalbonde.”⁹

En alternativ tolkning är att Geijer syftade på stormaktstidens funktionella syn på de fyra stånden: Även om det fanns en hierarki kung-adel-präster-borgare-bönder fyllde varje stånd en uppgift. Samhället var som en byggnad i flera våningsplan med bönderna underst, kungakronan överst & med monarkin som stabiliserande kraft. Rubbades balansen mellan stånden störtade byggnaden samman.¹⁰

*

⁷ Segerstedt 1986a: s. 164.

⁸ Segerstedt 1986a: s. 192.

⁹ Meurling 1983: ss. 177-179.

¹⁰ Stadin 2004: “Den svenska fyrståndsläran”.

Geijer som politiker

Kommen till den blivande högerledaren Gunnar Heckscher (1939) var den svenska monarkens historiska särart av mindre vikt. Heckscher ömmade snarare för en svensk konservatism i Edmund Burkes anda, med kung & parlament som likvärdiga parter. I sin Geijeranalys påpekar han att: Adelsståndet var enligt Geijer en del av folket, inte en oberoende feodal makt, som kunde tränga sig mellan folket och dess kung. Genom sin samhällsställning, uppfostran & utbildning var dock adeln särskilt lämpad för offentliga värv och kunde i den egenskapen fylla en uppgift som ”mellanmakt” mellan kung & folk. I motsats till Burke förespråkade Geijer en hierarki: kung-adel|elit-övriga.¹¹

Det har gjorts stor affär av Geijers ”liberala avfall” riksdagen 1838, då han stödde flera liberala projekt, t o m förordade engelsk parlamentarism. Själv ville han tona ned det abrupta i ”avfallet” och talade hellre om en lång omorientering från det götiska – ”Sveriges historia är dess kungars” – via ”historicism” – att tidsandan & arvet från de döda styr de levande – till en större tilltro till att de levande själva styr över sitt öde. Fryxells förklaring förefaller mig mindre långsökt: Geijer stödde Oscar I:s tankar om en borgerlig monarki nu när adeln höll på att förlora sitt inflytande.¹²

Eftersom Geijers statsfilosofi hela tiden ändrade skepnad är det svårt att generalisera. Mig tycks det dock som om Geijers statsfilosofi hade stora likheter med ”Boströmianismen” nedan: Att staten till sin natur var en opolitisk administrativ apparat, där kungen såg till landets bästa. Inte så oskyldigt som det låter. Kungen var ståndssamhällets garant.

* * *

Det kungliga mandatet

När Hjärta 1823 avgick som landshövding började han utge tidskriften *Odal mannen*. I den införde han samma år två artiklar, *Om statistik* och *Om allmänna undsättningsanstalter*. En av avsikterna med de två artiklarna var att visa det orimliga i de naturrättsliga teorierna om ett samhällsfördrag. Teorin var inte bara historiskt orimlig, utan även farlig om man ur den ville härleda principer för lagstiftningen. ... Staten växer fram gradvis och organiskt, staten och samhället är därför inte ett resultat av ett medvetet beslut. Folket finns redan, när det accepterar en konstitution. Läser man memorialet från 1809, så säger det att det är folket som överlämnar makten till en regent. Staten hade inte upplösts genom statskuppen, man hade inte genom den återgått till något naturtillstånd. Det fanns alltså bara plats för ett härskarfördrag [om att förvalta samhället, inte ett samhällsfördrag om att förändra det].¹³

Originalartikeln är mera tillspetsad: Frihetstidens ”stats-ekonomiska materialism” hade åter lagt sin döda hand över riksstyret. Årans & hjältarnas folk leddes av en andefattig korpralsjäl & statistiktuggare. Förut var kungen älskad & vördad. Nu var han enbart en statshushållare. Staten var trots allt något annat & högre än sin budget. Den var landets hjärta.

Karl Johan lät genom sitt kulturpolitiska ”språkrör” P A Wallmark publicera en invändning att hans ställning snarare borde tolkas som ett exempel på Hobbes, Lockes & Montesquieus kontraktsteori. D v s var ett samhällskontrakt med ömsesidiga rättigheter & skyldigheter.¹⁴

* * *

¹¹ Heckscher 1943: ss. 112-165

¹² Kjellén 1943.

¹³ Segerstedt 1986a: ss. 164-165.

¹⁴ Wallmark 1823.

”Boströmianismen”

Boströms Hegelinspirerade statslära var ett stickspår i hans produktion, den publicerades inte förrän 1859, men han höll föreläsningar i ämnet. Dessa fick ett stort inflytande genom att det i alla utbildningar utom läkarutbildningen ingick en inledande kurs i filosofi som Boström i många år ledde & examinerade. Det statsfilosofiska kursinnehållet var följande:

Enligt den liberala ideologin var staten = folket. Enligt Boströms statslära var staten och folket tvärtom två skilda entiteter. I enlighet därmed skilde han på statliga & privata intressen. Statliga intressen (=gemensamma intressen) definierades genom författningen. Privata intressen (=särintressen) var allting annat. Folkets särintressen representerades genom deras korporationer (stånd, gillen, yrkesgrupper). Korporationernas politiker kunde bara driva särintressen, inte gemensamma intressen. I synnerhet gällde detta författningsfrågor eftersom staten definitionsmässigt var både oföränderlig & opartisk (=sanktionerad av Gud). Detta innebar i praktiken att:

1. Kungen (som förvaltare av staten) var landets högste ämbetsman.
2. Regeringen (såsom ämbetsmän underställda kungen) var kungens representanter, inte folkets.
3. Att statens samtliga ämbetsmän (inkl kung & regering) var opartiska.
4. Och att t o m korporationernas politiker var en sorts opartiska ämbetsmän eftersom deras verksamhetsområde var inskränkt till den egna korporationens särintressen.
5. Utrikespolitiken (ett gemensamt intresse) var kungens ansvarsområde.

Boströms filosofi ledde honom till att stödja ståndsriksdagen som ett bättre alternativ än tvåkammarriksdagen som han ansåg grundad på ren intressepolitik & därför bidrog till att söndra samhället. Symboliskt nog dog han under den sista ståndsriksdagen 1865/66.¹⁵

Genom att så mycket av Boströms statslära meddelades under föreläsningarna och inte på något annat sätt råder en viss förvirring om vad den innebar i praktiken. Idéhistorikern Svante Nordin tolkar den som att:

”Hans väsentliga tanke [var] den att monarken är representanten för statens idé och därmed i sin verksamhet bestämd av de lagar som innebor i denna idé. Boströms egentliga ideal är m a o en konstitutionell monarki där kungen härskar i enlighet med lagarna och inte kränker den enskildes rättsenliga frihet. Kungen blir på sätt och vis bara den högste byråkraten, hans uppgift är noga taget att tolka och tillämpa lagen. Boström är mer ämbetsmannastatens apologet än den absoluta monarkins. De borgerliga inslagen i hans statsideal är viktigare än de feodala. ... Som Tingsten med rätta framhåller låg det viktigaste ideologiska momentet hos Boström inbakat i hans idealism. Avgörande är uppdelningen av verkligheten i sken och verklighet. Tvåkammarriksdagen är enligt Boström ingen verklig representation, en republik ingen verklig stat etc.”¹⁶

I Nordins slutord är dock ”Boströmianismen” inte så udda som Tingsten framställde den, utan var en korrekt beskrivning av Sveriges politiska tillstånd 1809 – c. 1880:

”Boströmianismen fungerar [fram till sekelskiftet] som en halvt officiell, ehuru aldrig oomstridd, filosofisk ideologi under några årtionden som domineras av en speciell konstellation av sociala, politiska och kulturella krafter. Det officiella Sverige, det styrande

¹⁵ Boström 1883: del 2, ss. 311-410 & del 3, ss. 157-163.

¹⁶ Nordin 1981: s. 30.

skiktet, utgörs av ämbetsmän, ofta med bakgrund i adel och jordägande. Deras politiska trosbekännelse är en sorts förvaltningsideologi. Politik blir en fråga om god administration, inte om ideologier eller partsintressen. Konungen äger styra landet just därför att han är höjd över klass- och partiintressena och kan regera enbart med hänsyn till nationens bästa. Ämbetsmännen – inklusive ministrar och departementschefer – är plikttrogna verkställare av konungens beslut och därmed statsintressets vårdare. Deras främsta dygder är sunt omdöme och oväld. De är förvaltare, inte politiker. I denna konception spelar tankar på utveckling och förändring ingen väsentlig roll. Över en given samhällshierarki, en ståndsuppdelning där var och en intar den plats, som tillkommer honom med till hans ställning anpassade rättigheter och plikter, presiderar konungen och över honom Gud såsom den sociala ordningens yttersta garant.

Folket, de styrda, utgjordes till övervägande delen av lantbefolkning. Religionen var fortfarande dessas dominerande ideologi och prästerna de universitetsutbildade överhetspersoner man kom närmast i kontakt med. Varken på det ideologiska eller politiska planet erbjöd detta folk någon utmaning mot det bestående styret. Lantbefolkningen, företrädd främst av de självägande bönderna, gjorde anspråk på att få sina klagomål uppmärksammade och sina omedelbara intressen i viss mån tillgodosedda. Men inte på att själva bli härskande. De var bönder, inte herrar och ämnade så förbli. Ur riksdagsböndernas krets rekryterades inga ministrar och inga krav restes heller på att så skulle ske. Den roll, som Boströms statslära tilldelar folkrepresentationen, var i stor utsträckning den, som denna faktiskt innehade, även sedan tvåkammarreformen genomförts.

Det är bara skenbart paradoxalt att Boströms i det gamla ståndssamhället rotade filosofi kunde överleva 1866 års representationsreform. Paradoxen förklaras till stor del av att reformen genomfördes i kompromissens tecken. De Geer tvingades för att uppnå adelns bifall till stora eftergifter, främst på medelklassens bekostnad. Årtiondena efter reformen delar medelklassen makten med äldre sociala skikt och någon möjlighet för någon radikal borgerlig ideologi att bli dominerande finns inte. Säkert var det svenska samhället på 1860-talet också alltför ålderdomligt för att förutsättningar för en mer radikal reform skulle ha funnits. På sikt gav emellertid De Geers reform medelklassen vad den lovat.”¹⁷

När den blivande högerledaren Gunnar Heckscher 1939-43 publicerade sina studier om den svenska konservatismens idéutveckling var dock domen över Boström hård:

”Med Boström och hans skola slutar »den svenska linjen» i konservatismens statsfilosofi. Bibergs och Grubbes eklekticism hade möjligen kunnat innebära ett frö till fortsatt diskussion med nya problemställningar även för den direkta politiska ideologien. Den benhårt dogmatiska karaktären av Boströms och hans lärjungars förkunnelse och »systemets» tendens att helt undvika alla problem förhindrade en sådan utveckling. Såsom politiska publicister kunde sådana filosofer visserligen alltjämt visa prov på stor talang och öva ett icke oväsentligt inflytande, men någon utveckling av ideologien eller någon anpassning till de snabbt skiftande problemen i den reorganiserade jordbruksnäringens och den begynnande industrialismens Sverige kunde de icke prestera. Boströms filosofi stod tvärtom både när det gällde den konstitutionella maktdelningen och representationsfrågan på ståndpunkter, som det konservativa riksdagspartiets ledande män – enligt vad som i det följande skall visas – redan årtionden före reformen hade funnit ohållbara. Boström åberopades ibland även av konservativa politiker, ej blott av liberaler som sökte måla en viss potentat på väggen. Men hans betydelse för den praktiska politiken var så gott som obefintlig – om man icke skall räkna med den insatsen att han åt sitt system gav en så dogmatisk karaktär, att det blev oanvändbart för varje politisk åsiktsriktning. Med honom förlorade i själva verket den svenska konservatismens sina möjligheter till statsfilosofisk

¹⁷ Nordin 1981: ss. 203-204.

anknytning.”¹⁸

Ingen försvarar numera Boströms statslära, men hans ämbetsmannafilosofi är en del av den nutida svenska statens självbild. Carl Gustaf ser sig t ex som en ämbetsman, snarare än som en självständig regent. Boströms politiska filosofi förefaller även påverka normerna för dagens ”idealpolitiker” som inte förutsätts att i varje läge driva sina väljares särintressen utan även se till landets bästa.

*

Den senaste utvecklingen är att ”Boströmianismen” har fått status av samhällsfarlig ideologi. Statsvetaren Olof Petersson har inkluderat honom som ett exempel på antidemokratisk ”centralism” (≈toppstyre):

”Ett förhålligande av staten förekommer också inom andra politiska ideologier [än marxism-leninism]. Svenskt offentligt liv under 1800-talet dominerades av den statsidealism som hade utvecklats av den konservativa filosofen Christopher Jacob Boström (1797–1866). Boströms fiende var liberalismen med dess syn på individer som ingick frivilliga kontrakt. För Boström var staten något högre, som var instiftad i himlen. Statens idé var högre än individerna. Människorna var till för lagens skull, inte lagen för människorna. Suveräniteten härstammade inte nerifrån från folket utan uppifrån, från statens idé och i sista hand från Gud. Staten var en och odelbar och representerades av en enda person, monarken.”¹⁹

Boströms kritik avsåg bl a staten som en politisk arena. I den liberala staten är allting förhandlingsbart. Ämbetsmannakåren tycks 1918 ha upplevt ”systemsiftet” som ett hot mot hela rättssamhället. De skulle i sin yrkesutövning inte längre vara opartiska (=agera enligt lagstiftningen), utan också ta politiska hänsyn (=vara korrumpade per definition).

* * *

C. SAMHÄLLSUPPLÖSNINGEN

Trygghet

Det finns många påståenden om att Bernadotterna uppfattas som garantier för svenskarnas trygga tillvaro. Det som menas är ofta att den konstitutionella monarkin under 1800-talet uppfattades som en acceptabel medelväg mellan franska revolutionens anarki & det ryska envälde. Under 1900-talet lanserade sig socialdemokraterna på liknande sätt, som en medelväg mellan rysk kommunism & amerikansk kapitalism. Det finns även påståenden om att monarkins patriarkala traditioner var en trygghetsfaktor & att kungahuset upplevdes som en del av den egna familjen. Den konservativa folkhemsideologin har vissa likheter med dito socialdemokratiska version.

Den mera konkreta tolkningen av trygghet är dock samhällelig stabilitet, vilket under ståndssamhällets sista årtionden innebar ekonomisk stagnation. I väntan på industrialiseringen lades samhället på burk.

*

Anomi

Anomi (≈alienation; normupplösning; ”man känner inte igen sig längre”) är en term som infördes

¹⁸ Heckscher 1943: s. 88.

¹⁹ Petersson 2015: s. 43.

av sociologen Émile Durkheim (1858-1917) för att beskriva effekten av snabba samhällsförändringar. En sådan svensk förändring var skiftesreformerna & upplösningen av bygemenskapen. Det finns provinsialläkarrapporter med början 1860-talet (?) om en ökad förekomst av depressioner & att människor sökte sig till kyrkan inte av religiösa skäl, men för att få andligt stöd. Det har varit på förslag att frikyrkorna, folkrörelserna & även den nya "svenskheten" bidrog till att ge deras liv ny mening. De blev delaktiga i en utvidgad gemenskap, vilket hävdas ha varit nationalismens viktigast bidrag.

Arbetarrörelsens republikanska credo förefaller i detta sammanhang en smula apart. Trots allt var industriarbetarna f d bönder i 1:a eller 2:a generationen, och åtminstone i den egenskapen bör de ha varit kungatrogna. Många var dock uppenbarligen bittra över sin proletarisering & kände sig övergivna av Gud, kungen och samhället i övrigt. Efter 1918 var de dock tacksamma över sina nyvunna rättigheter, som uppenbarligen många betraktade som en gåva från Gustaf V till folket. (Se kapitel 13.)

Anomin drabbade även adeln, som under 1800-talet förlorade både sina privilegier & sin samhällsroll. Det finns anekdotisk information om en ökad förekomst av depressioner & irrationellt beteende. Många tycks ha gett kungahuset skulden för sitt livsöde. Oscar II hävdas ha varit unikt impopulär bland särskilt adeln. (Se kapitel 12.)

Referenser

- *Boström, Christopher Jacob. (1883.) Samlade verk, del 1-3. Upsala: Akademiska boktryckeriet.
- *Boëthius, Simon. (1916.) Om statslivet. Stockholm: Norstedt.
- *Boëthius, Simon. (1938.) Bondenöd och stormaktsdröm : Studier över skedet 1630-1718. Svensk Tidskrift, 1938: ss. 126-134. <runeberg.org> (2020-01-01).
- *Coker, F W. (1910.) Organismic Theories of the State. New York: Columbia university. <archive.org> (2020-01-01).
- *Heckscher, Gunnar. (1939.) Svensk konservatism före representationsreformen. Del 1 : Den historiska skolans genombrott i Sverige. Skrifter utgivna av statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, IX.
- *Heckscher, Gunnar. (1943.) Svensk konservatism före representationsreformen. Del 2 : Doktrin och politik 1840-1865. Skrifter utgivna av statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, XVII.
- *Kjellén, Alf. (1943.) Fryxell och samhällsklasserna : Några linjer i hans utvecklingshistoria t. o. m. 1845. I: Samlaren, 1943: ss. 1-20.
- +Lövgren, Britta; Möller, Tommy; Nilsson, Torbjörn & Petterson, Lars. (1993.) Svensk politisk historia : en kommenterad litteraturöversikt. Brytpunkt : Humanistisk-Samhällsvetenskapliga forskningsrådet.
- *Manning Delaney, Brian & Wallenstein, Sven-Olov. (2008.) Förordet till den svenska översättningen av Andens fenomenologi. Stockholm: Thales.
- *Meurling, Per. (1983.) Geijer och Marx : [studier i Erik Gustaf Geijers sociala filosofi]. Stockholm: Tiden.
- *Nordin, Svante. (1981.) Den Boströmska skolan och den svenska idealismens fall. Lund: Doxa press.
- *Petersson, Olov. (2015.) Demokratins motståndare. Stockholm: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB).
- *Petterson, Lars. (1993.) Forskning om svensk politisk historia 1809-1865. I: Lövgren m fl. 1993: ss. 7-64.
- *Pleijel, Henning. (1987.) Patriarkalismens samhällsideologi. Historisk Tidskrift, 1987: ss. 221-234.
- *Segerstedt, Torgny T. (1986a.) Svenska Akademien i sin samtid : en idéhistorisk studie. Del 1, 1786-1844.
- *Segerstedt, Torgny T. (1986b.) Svenska Akademien i sin samtid : en idéhistorisk studie. Del 2, 1844-1886.
- *Stadin, Kekke. (2004.) Stånd och genus i stormaktstidens Sverige. Lund: Nordic Academic Press.
- *Strindberg, Axel. (1937.) Bondenöd och stormaktsdröm. Stockholm: Bonnier.
- *Tingsten, Herbert. (1964.) Skall kungamakten stärkas? : kritik av författningsförslaget. Stockholm: Aldus aktuellt.
- *Wallmark, Peter Adam. (1823.) Anmärkningar i statistik och statslära, mot Odalmanen. Eftertryck af tvenne i Allmänna journalen införda artiklar; ett bidrag till de konstitutionella lärorens historia i fäderneslandet. Stockholm.